

ОСВІТА ЯК ТВОРЧІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню творчої природи освіти, її креативного потенціалу у формуванні особистості та соціокультурного середовища суспільства знань, подоланні викликів майбутнього. Проведено системний аналіз особливостей та характеристик творчості в рамках освітньої діяльності; продуктивного, процесуального, авторського аспектів освіти як творчості особистості. Автор розглядає становлення особистості як акт творчості в процесі освітньої діяльності.

Ключові слова: творчість, творчий процес, освіта, особистість.

Статья посвящена исследованию творческой природы образования, его креативного потенциала в формировании личности и социокультурной среды общества знаний, преодолении вызовов будущего. Проведен системный анализ особенностей и характеристик творчества в рамках образовательной деятельности; продуктивного, процессуального авторского аспектов образования как творчества личности. Автор рассматривает становление личности как акт творчества в процессе образовательной деятельности.

Ключевые слова: творчество, творческий процесс, образование, личность.

The article investigates the creative nature of education and its creative potential in the formation of personality and socio-cultural environment of knowledge society, overcoming the challenges of the future. A systematic analysis of peculiarities and characteristics of creativity within the educational activity; efficient, procedural and author's aspects of education as personality creativity is given. The author examines socialization of personality as an act of creativity in education.

Key words: creativity, creative process, education, personality.

У ХХІ ст. філософія освіти посідає провідне місце серед наук про людину. На стадії парадигмальної освітньої революції відбувається зміна освітніх систем, підходів, завдань. У посткласичній освітній парадигмі на перший план виходять методика вільного навчання, засновані на використанні програм самовдосконалення, проектування власної освітньої траєкторії.

У сучасній науковій думці надзвичайної актуальності набуває перехід від вузькоспеціалізованого погляду (культурологічного, психологічного, соціального, історичного) до глибокого філософського осмислення розвитку особистості та її творчості.

Метою статті є системне дослідження творчої природи освіти, її креативного потенціалу у формуванні особистості та соціокультурного середовища суспільства знань, подоланні викликів майбутнього.

Тенденція до поширення освіти протягом життя висуває на перше місце проблему здатності до саморозвитку, максимально можливого розширення свободи дій у навчальному процесі [16, 23]. У дослідженнях українських науковців останніх років можна виділити декілька ідей щодо розуміння нової сутності освіти: освіта як провідна форма життєдіяльності суспільства, що виступає домінуючим фактором у формуванні соціокультурного середовища; освіта як сенс буття людини, освіта як креативний потенціал становлення суспільства знань. Вагомі дослідження проведені такими авторами як І.Д. Бех [4], О.Є. Висоцька [5], І.А. Зязюн [9], С.Ф. Клепко [11], В.Г. Кремень [12], М.Д. Култаєва [13], В.О. Моляко [15], М.І. Романенко [16] та ін.

Освіта як процес розвитку та саморозвитку особистості пов'язана з оволодінням соціально значущим досвідом людства, втіленим у знаннях, вміннях, творчій діяльності та емоційно-ціннісному ставленні до світу. Вона є необхідною умовою збереження та розвитку матеріальної й духовної культури. Основний шлях здобуття освіти – навчання та самонавчання. Одним з головних завдань сучасної освіти є формування самостійної творчої особистості, яка усвідомлює свою роль у світі, власну творчу природу і готова до діяльності й постійного самовдосконалення. Становлення особистості, оволодіння соціокультурним досвідом людини – це гуманістична творчість, що включає в себе не тільки оволодіння знаннями, вміннями, але й розвиток емоційного ставлення до світу, якого неможливо досягти без залучення й опанування великого мистецтва та науки. Абсолютною метою освіти є особистість вільна, гуманна, духовна, творча.

У сучасному світі існує величезна соціальна потреба в творчості та творчих особистостях. Творчий процес спирається, перш за все, на пошуково-дослідницьку активність людини, що забезпечує визначення проблем, розкриття їх суті, прогнозування невідомого, оцінку наявних відомостей та отриманих результатів з точки зору поставлених цілей. В творчості виділяють новаторство практики, яке базується на здатності застосовувати результати навчальної діяльності в пошуку оригінальних й ефективних проблем і новаторство в сфері наукової теорії й художньої культури, яке базується на вмінні

оперувати абстрактними категоріями, в результаті чого збагачуються наявні та створюються нові духовні цінності.

Основними рисами творчої особистості є незалежність, відкритість розуму – сприйнятливість до нового, висока толерантність до невизначених й нерозв'язаних ситуацій, конструктивна активність і розвинуте естетичне почуття, потяг до краси.

Нині, як ніколи раніше, потрібна особистість, яка не лише має фундаментальні знання, але й здатна до самоосвіти й саморозвитку – автор власного світу знань, особистість неповторно індивідуальна, і разом з тим наполеглива й працелюбна, адже творчість не передається у спадок, вона не може бути засвоєна, це процес, який потребує постійного вдосконалення власних сил та здібностей.

Створюючи систему, орієнтовану на розвиток особистості учня, школа як освітній інститут стає тим закладом, де кожен учень пізнає не тільки світ, але і самого себе, вчиться керувати собою, оцінювати свої реальні можливості, прогнозувати шляхи їх розвитку, тобто не лише проявляти, але і будувати себе як особистість.

У традиціях людиноцентризму характерною ознакою людини як особистості є постійне становлення, безперервна творча самозміна. Креативи освітнього простору зорієнтовані на максимальне прагнення до подолання природних інстинктів. У М.О. Бердяєва здатність людини здійматись над природним світом і над собою самою, бути творцем визначає сенс її буття. «Особистість може бути досягнута лише як акт, вона протилежна пасивності, вона завжди означає творчий спротив... Особистість – є творчість... Особистість творить себе протягом всього життя» [2, с. 343].

Проблема творчості була актуальною в усі часи. Особливого значення вона набула наприкінці ХХ ст., коли, з одного боку, бурхливий розвиток науково-технічного прогресу став вимагати від людини здатності творчо сприймати зміни, що так швидко відбуваються в світі навколо неї, а з іншого – зацікавленість виробників у можливості управління та стимулювання процесів творчості викликала нову потребу дослідження їх механізмів.

Здатність до постійного саморозвитку, самотворчості стають більш важливими ніж просте накопичення та засвоєння знань. «Творчість потрібна людині не лише для написання романів та картин, побудови наукових гіпотез, але для того, щоб виживати», – наголошує В. А. Моляко [10, с. 81]. Об'єктивною основою творчості є необхідність пристосування людини в безкінечно мінливому світі для забезпечення свого виживання та подальшого розвитку. Творчість стає багатовимірною: вона є найвищим проявом людської діяльності, опановує існуючі і створює нові світи, розв'язує проблеми, дозволяє адаптуватись у світі, що змінюється. Творчість набуває онтологічного, екзистенціального змісту – стає основою буття і сенсом життя

людини. За словами Жана Поля Сартра, «Людина – це лише те, що вона сама з себе творить» [17, с. 321].

Спробуємо розглянути творчу природу освіти.

Протягом всієї історії дослідження творчості поняття новизни як критеріальної характеристики цього феномена не піддавалось сумніву. В інформаційному суспільстві новизна стає постійною. Якщо світ перебуває в стані постійного руху та змін, якщо він не центрується в статиці та трансформаціях і постійно постає іншим, новим, чи працює у цьому випадку критерій новизни? Чи зберігається саме поняття новизни в ситуації, коли вона виявляється постійною і в своїй неперервності репрезентує об'єктивну реальність. Що протистоїть новизні, якщо все завжди є новим?

Не випадково в сучасності одним із ключових понять стає інновація. Нинішня реальність – це реальність, онтологічно представлена інноваціями. Поряд з новизною з'являється інновація, яка стимулюється не професійною раціонально організованою роботою наукового чи практичного розуму, а народжується спонтанно як стимульована зсередини власним механізмом комунікативної взаємодії. Префікс «ін» вказує на спонтанність появи нового в сучасній соціокультурній реальності. Сучасна реальність стає реальністю постійного становлення, постійних змін та неперервних інновацій.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. американські дослідники акцентують свою увагу на ролі та значенні саме знань, а не інформації, тому сучасне суспільство часто називають «суспільством знань». Знання слід розуміти не у їх суто прикладному значенні, а як позитивне явище, яке сприяє побудові світу. Кількість і якість набутих людиною знань у процесі її життя суттєво зумовлюють темп та ступінь її становлення як Особистості, що, в свою чергу залежить від уміння Людини оптимально використовувати свої природні дані в процесі навчання.

Забезпечивши рівний доступ до освіти, заохочуючи розвиток кожної людини, технологічна революція по-новому визначає мету людського розвитку: освіта впродовж життя та розвиток усього розмаїття знань як цінності - так декларує ЮНЕСКО у доповіді «До суспільства знань» [6]. Здійснення освіти впродовж життя дає можливість опановувати новітні технології, бути готовим до інновацій. Такий спосіб здобуття освіти виходить за рамки звичної відмінності між початковою освітою та неперервною освітою і є відповіддю на виклик, який кидає нам світ, де зміни відбуваються дуже швидко. На початку нового ХХІ ст. людство зіштовхнулось з гострим протиріччям між постійно зростаючими вимогами до кваліфікації фахівців та швидким старінням знань і вмінь, які вони отримали в освітньому закладі, що є наслідком бурхливого та безперервного зростання обсягу загальнонаукових та спеціальних

знань. У Сполучених Штатах Америки навіть прийнята одиниця старіння знань фахівця – своєрідний «період напіврозпаду компетентності» (час, за який професійна компетентність фахівця з моменту закінчення освіти знижується на 50%). На сьогодні цей період становить близько 4-5 років. Необхідність оновлювати освіту виникає щоразу, коли людина стикається з новаціями, які з'являються в її особистому та професійному житті. Така необхідність існує і набуває все більш насущного характеру. Це питання неможливо вирішити без того, щоб кожен навчився учитись.

Особливу роль знанням відводить французький філософ Ж.-Ф. Ліотар. У своїй роботі «Стан постмодерну» [14, с. 256] він зазначає, що входження суспільства в постіндустріальну епоху, а культури – в епоху постмодернізму змінило статус знання. Знання мають під собою тверду функціональну основу, створену завдяки технологічним змінам суспільства. Накопичені знання відокремлені від формування розуму та самої особистості; знання набуває форму товару, тобто знання можна продати чи придбати, обміняти. Знання є формою інформаційного товару і перестає бути самоціллю. Воно може взагалі перестати бути освітньою цінністю. Таке економічне ставлення до знань може призвести до нової стратифікації суспільства. Ліотар пропонує два приклади розгортання подій: потік знань буде мати дві функції – одні знання для прийняття рішень, інші – для виплати вічного боргу.

На необхідності освіти протягом життя наголошує багато авторів, вважаючи це умовою адаптації в сучасних умовах. Так Е. Тоффлер ще в 60-х рр. ХХ ст. у своїй праці «Шок майбутнього» писав: «Для того, щоб існувати в суспільстві, яке швидко змінюється, щоб іти в ногу зі змінами, індивід повинен переглядати свій набір образів зі швидкістю, яка б корелювала з темпом цих змін» [18, с. 256]. У нинішньому технологічному суспільстві зміни відбуваються так швидко та невідворотно, що вчорашні істини раптом стають фікцією, а більшість найобдарованіших та інтелігентних членів суспільства погоджуються, що керувати лавою нових знань навіть у дуже вузькій галузі стає надзвичайно складно. Нові знання або розширюють, або закреслюють старі. І в тому, і в іншому випадку людина має переглядати свій набір уявлень. Кожного дня вона повинна переучуватись.

У своїй теорії «третьої хвилі» Е. Тоффлер визначним фактором розвитку суспільства називає К-фактор (knowledge - знання). Знання – це широке поняття, в яке американський футуролог включає освіту, науку, технологію, мову, уяву та ін. Знання є джерелом влади, але влади не могутньої, стрімкої та войовничої, а влади гнучкої та інтелектуальної. Саме вони будуть сприяти подальшому розвитку суспільства. Стрімкий розвиток техніки здійснює вплив на особистість та її здатність до творчості: «Якщо для ранньої технології

індустріалізму була потрібна бездумна, працездатна людина, щоб виконувати безкінечно повторювані завдання, то технології завтрашнього дня виконують ці завдання більш точно, залишивши людині тільки ті функції, які потребують рішень, мистецтва спілкування та уяви» [9, с. 321]. Суперіндустріалізм вимагає від особистості здатності до творчості, багатоманітності, відмінності від інших.

Таким чином, *сучасна освіта* – процес невинного творчого опанування світу. Як і в новітніх концепціях творчості, перевага надається не продукту, а саме процесу. Можна сказати, що продуктом і є по суті – процес, те творче поле, яке дає можливість для самореалізації особистості.

Творчий процес зачіпає не тільки особистість в її самоактуалізації, та творчому опануванні мінливого світу. В рамках системного підходу неабиякого значення набуває відкритість освіти як системи, в рамках якої відбувається становлення особистості. Відкритість визначається як здатність системи сприймати та враховувати зміни середовища з метою власного розвитку і бути з цим середовищем у процесі саморозвитку. Тобто сама освіта, як системний механізм, має набути творчого характеру. Творчість у рамках типових підходів до проектування стадій творчого процесу (постановка проблеми, задум, реалізація) є фактором модернізації освіти. Аналізуючи творчий характер сучасної системи освіти з позицій соціально-комунікативного підходу, слід назвати такі її ознаки: відкритість, контекстуальність, колективність, поліваріантність, плинність.

Традиційні погляди акцентують увагу на інформаційній функції освіти, передачі знань від учителя до учня, що ставить їх у позицію «Автор-Реципієнт». Дослідження цієї системи набуло особливої актуальності у 60-ті рр. ХХ ст., коли вперше в теорії Автора було проголошено його «смерть». Постмодерністи того часу – Леслі Фідлер, Ролан Барт та Мішель Фуко в своїх дослідженнях були одноставними у думці, що Реципієнт (Читач) є повноправним учасником творчого процесу. «Народження Читача доводиться сплачувати смертю Автора!» - виголошує Р. Барт [1, с. 385].

Бурхливий розвиток ЗМІ та новітніх технологій, їх інтерактивність призводять до трансформацій особи Автора і Реципієнта. Провідною думкою в сучасній теорії автора є ствердження рівноправної сутності цих двох учасників творчого процесу. Авторство, збагачене технологічними можливостями новітніх медіа, все частіше відноситься до авторства «другого порядку», про яке писав Фуко [19, с. 34], коли Автор є інтерпретатором, створює ситуацію діалогу. Протистояння «художника» і «аудиторії» зникає. Участь кожного з них стає частиною загального комунікативного поля, в якому реалізується

творчий задум. Автор і Споживач уже не стоять по різні боки окремо, вони є частиною єдиної креативної спільноти.

У новітніх умовах, коли в центрі освітньої парадигми перебуває не знання, а людина, на перше місце виходить проєктивна складова освіти. На зміну панівній ролі вчителя як Володаря знань приходиться роль Ініціатора творчого процесу, завданням якого є створення комунікативного поля для творчості. Об'єкт педагогічного впливу стає співавтором. Освіта здійснюється як відкрита суб'єкт-суб'єктна креативна взаємодія. Особистість, здатна до саморозвитку, виступає суб'єктом творчості, проєктуючи власну траєкторію зростання, будує креативний простір, який максимально відповідає вимогам реалізації її потенцій. Вона сама стає Автором. Проєктивна освіта набуває рис естетичної творчості [6]. Особистість у процесі становлення власного «Я» - Автор і Реципієнт. При цьому «перший значно вищий від наступного» [2, с. 270].

На отримання якого продукту орієнтована творчість у межах системи освіти? В першу чергу, це *освічена, творча особистість*, здатна до саморозвитку, яка в умовах освіти протягом життя перебуває у постійній самозміні під впливом оточуючого середовища завдяки реалізації власної «Я-концепції». Тобто продукт творчості не є сталим, він вдосконалюється, перебуває в неперервному розвитку і ця перманентність призводить до зміщення уваги з результативності на процесуальність. Основний зміст освіти полягає в процесі творення [12, 19].

Не менш важливим продуктом у досліджуваному контексті є *креативне середовище*, поле, в якому кожен може реалізувати власний творчий потенціал – гнучке, поліваріантне, готове до найсміливіших викликів. З цієї точки зору сама *система освіти* є творчим продуктом, що зазнає трансформацій, удосконалюється, змінюється відповідно до запитів часу.

І останнє, це – комунікації як продукт творчості в рамках освітньої діяльності, *знаходження оптимального способу взаємодії між людьми*, які набувають неабиякого значення в умовах інформаційного суспільства, в новітньому медіапросторі, де швидкість і кількість комунікацій зростають дивовижно стрімко, надаючи нових смислів процесу взаємодії та її результатам.

Традиційно, аналізуючи умови та середовище творчої діяльності, звертають увагу на фізичне оточення, колектив, стимули та бар'єри творчості. Разом зі здібністю до пізнання зростають і можливості. Розповсюдження віртуальних, мінливих і нескінченно доступних об'єктів у навколишньому середовищі сприяє колективній роботі та спільному набуттю нових знань. Навчання, яке довгий час було обмежене спеціальними місцями, такими як школа, нині стає віртуальним простором планетарного масштабу з дистанційним доступом. Свідченням цього є виникнення феномена інформаційно-

освітнього середовища. Воно означає сукупність інформаційно-освітніх ресурсів та інструментів, що забезпечують умови для реалізації освітнього процесу. Це відкрита система, спрямована на формування творчої, інтелектуально та соціально розвиненої особистості. Вона складається з таких підсистем: інформаційно-освітні ресурси, комп'ютерні засоби навчання, система засобів комунікації, освітні технології. Вищеописане середовище дозволяє включити у систему взаємодії «учитель – учень» усі культурні надбання людства, що стають доступними за умов мережевої взаємодії.

Не зупиняючись на стимулах та бар'єрах, зосередимо увагу на особистісному потенціалі як центральній умові розгортання творчості особистості в рамках освітнього процесу. Багато десятиліть вчені, педагоги, психологи намагаються знайти критерії оцінки творчого потенціалу та способи його розвитку. Одностайною є думка, що творча особистість виступає як регулятор процесу творчості індивіда, як важлива складова суспільно організованого процесу творчого перетворення світу.

Виходячи з вищезазначеного, *освіта* – процес невинного опанування світу, який характеризується відкритістю, процесуальністю, поліваріантністю. Продуктом творчості в умовах постнекласичної освітньої парадигми є, по суті, процес, те творче поле, що дає можливість самореалізації особистості, її творчого поступу у побудові власного «Я». Одночасно творчість слід розглядати і як фактор модернізації системи освіти. Творчість є основою буття людини, сенсом її життя. Необхідність корелювати з темпом змін сучасного світу, постійно оновлювати знання, уміння, навички, уявлення про себе і оточуючий світ, роблять освіту впродовж життя справжньою творчістю особистості, направленою на адаптацію та самоствердження в мінливих умовах сучасності.

Креативність учасників освітнього процесу, ядро їх творчої обдарованості є фактором модернізації сучасної освіти. Перспективою нашого дослідження є докладне вивчення особливостей творчості у новітньому інформаційно-освітньому середовищі, що спричинені проникненням сучасних медіатехнологій в освітню галузь. Вони відкривають нові можливості модернізації середньої та вищої школи, які базуються на розвитку системи викладання з використанням електронних засобів, створення особливого виду мережевих спільнот для тих, хто навчається. Важливим є вивчення особливостей мережевої творчості в інформаційно-освітньому середовищі, становлення особистості «автора», «того, хто навчає», вчителя нового покоління, який є одночасно і творцем і дослідником нової форми знань, отриманої в результаті когнітивних пошуків та медіаторчості - творчості нового порядку, опосередкованої сучасними медіатехнологіями.

Використана література

1. *Барт, Р.* Смерть автора / Барт Р. // Избранные работы Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, Универс. – 1994. – С. 384-391.
2. *Бердяев, Н.А.* Проблема человека. К построению христианской антропологии / Бердяев Н.А. Самопознание / Л.: «Лениздат», 1991. - С. 341-366.
3. *Бердяев, Н.А.* Самопознание; Русская идея : [сборник] / Николай Бердяев ; [сост., предисл., прим. П. Рябова]. – М.: Эксмо, 2009. – 704 с.
4. *Бех, І.Д.* Законопростір сучасного виховного процесу / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія : Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. - 2004. - № 1. - С. 33-40.
5. *Висоцька, О.Є.* Відкрита освіта як чинник випереджаючого суспільства // Особистість у єдиному освітньому просторі (Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Випуск №1 (7)) / Збірник наукових тез III Міжнародного Форуму 26 – 29 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip7.html
6. Всемирный доклад ЮНЕСКО «К обществам знания» / ЮНЕСКО 2005 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : RL:<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf> - К обществам знания
7. *Делор, Ж.* Образование: сокровище ((Learning: The Treasure Within) Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века / UNESCO, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.ifar.ru/library/book201.pdf> – Образование: сокровище((Learning: The Treasure Within)
8. *Дубина, И.Н.* Творчество как феномен социальных коммуникаций : автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата философских наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия». - Барнаул, 1999. - 23 с.
9. *Зязюн, І.А.* Філософія педагогічної дії [Текст] : монографія / І.А. Зязюн. - Черкаси : Видавничий відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. - 608 с.
10. Материалы Вторых международных Костюковских чтений. - К., 1994. – 176 с.
11. *Кленко, С.Ф.* Наукова робота і управління знаннями : навч. посіб. – Полтава: ПОІППО, 2005. – 201 с.
12. *Кремінь, В.Г.* Особистість в освітньому просторі сучасної цивілізації // Професійне становлення особистості : проблеми і перспективи : Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції / За наук. ред. Ничкало Н.Г. – Хмельницький, 2011. – С. 3.

13. *Култаєва, М.Д.* Філософія освіти у пошуках нових перспектив: теоретичний конструктивізм та нове бачення педагогічної діяльності [Текст] : монографія / М. Култаєва // Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття : монографія / Акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти . – К. : Педагогічна думка, 2007. - С. 109-142.

14. *Лиотар, Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. - М.: Ин-т экспериментальной социологии ; СПб.: Алетейя, 1998. – 149 с.

15. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості [Текст] : монографія / Акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка ; [кол. авт., наук. кер. В.О. Моляко]. - К.: Пед. думка, 2008. - 207 с.

16. *Романенко, М.І.* Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти сучасної освіти [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / М.І. Романенко. – Донецьк, 2003. – 32 с.

17. *Сартр, Ж.П.* Экзистенциализм как гуманизм // Сумерки богов / [Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Фромм и др.] ; под ред. А.А. Яковлева. - М.: Политиздат, 1990. – С. 319 -344.

18. *Тоффлер, Э.* Шок будущего : / Элвин Тоффлер; пер. с англ. Е. Руднева, Л.Бурмистрова, К. Бурмистров и др [предисловие. П.С. Гуревича]. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2008. -557 с.

19. *Фуко, М.* Что такое автор? Порядок дискурса // Мишель Фуко. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности.: [Работы разных лет] ; Пер. с франц., комм. и послесл. С. Табачниковой. - М.: Касталь, 1996. - С. 7-96.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2012 р.